

14. Фалинский И. Ю. Теневая экономика как угроза экономической безопасности России (на примере Южного Федерального округа России : авт. дисс. ... канд. эконом. наук : 08.00.05 / И. Ю. Фалинский. – М., 2009. – 30 с.

15. Латута, О. В. Математические модели и методы обеспечения экономической безопасности регионов Российской Федерации : [Электронный ресурс] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.13. / Латута О. В. Санкт-Петербургский государственный политехнический университет, СПб., 2003 - 252с.

Стаття надійшла: 21.10.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.

УДК 65.012.8

JEL B 490

УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНИМ СПІВРОБІТНИЦТВОМ УКРАЇНИ НА СИСТЕМНИХ ЗАСАДАХ

Шемаєв В.М., д.військ.н., професор

Національний університет оборони України ім. І. Черняхівського (м. Київ)

Анотація. Предметом статті є управління міжнародним воєнно-економічним співробітництвом держави, як відкритою системою з компонентами зовнішнього середовища, з метою запобігання реалізації загроз воєнно-економічній та економічній безпеці держави. Метою статті є визначення сукупності взаємодіючих суб'єктів міжнародного воєнно-економічного співробітництва в якості системного комплексу та обґрунтування необхідності управління міжнародним воєнно-економічним співробітництвом в межах певної ситуації на системних засадах. У статті використано системний підхід в якості методології дослідження системи міжнародного воєнно-економічного співробітництва (МВЕС) та її основних елементів. Основними результатами дослідження є висновок щодо необхідності виокремлення підсистеми міжнародного воєнно-економічного співробітництва із системи військово-технічного співробітництва України; розгляд МВЕС із системних позицій в якості об'єкту воєнно-економічної безпеки держави. Запропоновано визначити в якості системного комплексу сукупність взаємодіючих з системою міжнародного воєнно-економічного співробітництва України, як відкритої системи, суб'єктів зовнішнього середовища. Отримані результати можуть бути використані як підґрунтя прийняття управлінських рішень в органах державного управління з питань військово-економічного співробітництва а також при підготовці кадрів у цієї сфері, в наукових дослідженнях з проблем забезпечення економічної та воєнно-економічної безпеки держави. При розгляді основних елементів системи МВЕС України та форм їх взаємодії частково було висвітлено і її структуру, складність якої проявляється у тому, що, по-перше, конкретна діяльність кожного з них відбувається під впливом суб'єктів державного управління експортом зброї; по-друге, кожен з елементів бере власну специфічну участь у побудові та розвитку суспільних, економічних, правових відносин у наведеній сфері. Додатково слід зазначити координаційний характер їх взаємовідносин, які узгоджуються поміж собою на різних функціональних циклах життєдіяльності системи. З метою поліпшення управління взаємовідносинами обґрунтовується необхідність трансформації системного комплексу в метасистему (квазісистему) шляхом переведу ірраціональних міжсистемних взаємодій до переважно раціонального їх типу.

Ключові слова: міжнародне воєнно-економічне співробітництво, системний підхід, системний комплекс, воєнно-економічна безпека, міжсистемна взаємодія.

Постановка проблеми. Сучасна економіка за своєю суттю є міжнародною і базується на міжнародному поділі праці та поділі факторів виробництва між країнами. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах. В цих умовах проблеми забезпечення воєнно-економічної безпеки держави починають здобувати істотно інший характер: зростає масштаб проблем, ступінь їхньої комплексності і складності. При цьому поряд із внутрішніми викликами воєнно-економічній безпеці держави загострюються проблеми, пов'язані із зовнішніми чинниками, які обумовлюють уразливість України, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики.

Зазначене актуалізує необхідність підвищення рівня воєнно-економічної безпеки держави на системних засадах: не тільки за рахунок використання внутрішніх чинни-

ків, але активного застосування механізмів впливу на зовнішні чинники, в тому числі, завдяки можливостям розвитку міжнародних воєнно-економічних відносин.

Під міжнародними військово-економічними відносинами в статті розуміється сукупність зв'язків між Україною та іншими державами, їх господарюючими суб'єктами з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів і послуг військового призначення, створення міжнародних військово-господарських структур [1].

Міжнародні воєнно-економічні відносини України є похідними від внутрішньодержавних військово-економічних відносин, доповнюють їх у тій чи іншій мірі в залежності від своєрідного поєднання економічних, політичних, військових умов забезпечення національної безпеки держави, у тому числі і формування надійної системи військово-економічного забезпечення Збройних сил України та в цілому, воєнно-економічної безпеки держави. Проте похідний характер цих відносин не заперечує їх великої значущості та стійкості. Більш того, виділившись у відносно самостійну підсистему у загальній системі воєнно-економічних відносин, ці відносини починають надавати дуже активний зворотний вплив на економічні, політичні та військові відносини держави, породжуючи можливості або загрози для її національної безпеки, передусім, у економічній сфері.

Так, розвиток міжнародних військово-економічних відносин України сприяє підвищенню науково-технічного, оборонно-промислового потенціалу країни, оснащенню Збройних Сил сучасними зразками озброєння, військової техніки та іншими видами військового майна, а також експорту товарів, робіт, послуг військового та подвійного призначення, що є, переважно, високотехнологічними.

Міжнародні військово-економічні відносини в Україні реалізуються в якості складової такої галузі державного управління, як військово-технічне співробітництво (ВТС), що представляє собою державні управлінські відносини між державою та членами суспільства, що мають з боку держави характер активного впливу з метою їх упорядкування та реалізації інтересів суспільства в цілому. Проте, враховуючи особливу значущість та вплив міжнародних військово-економічних відносин на воєнно-економічну безпеку держави, доцільно виокремити їх із системи ВТС в якості підсистеми міжнародного воєнно-економічного співробітництва (МВЕС) та з системних позицій розглянути МВЕС в якості об'єкту воєнно-економічної безпеки держави.

Зазначене дозволяє стверджувати про актуальність вирішення загальної наукової проблеми управління міжнародним воєнно-економічним співробітництвом держави, як відкритої системи, з компонентами зовнішнього середовища з метою врахування, використання або створення у власних інтересах змін у цих взаємовідносинах, що надає змогу державі запобігати реалізації загроз воєнно-економічній та економічній безпеці держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що багато наукових робіт видатних вчених присвячено розв'язанню методологічних проблем системних досліджень, серед яких: А.А. Богданов, У. Росс Ешбі, Кліланд Д., Дж. Форрестер, П. Чекланд, Месарович, І.В. Блауберг, В.М. Садовський, Е.Г. Юдін, Д.М. Гвішіані, Э.М. Мірський, С.А. Валувєв, В.М. Волкова, Ю.І. Черняк, В.М. Спіцнадель та ін. [2- 9]; ситуаційного підходу: Г. Кунц, С. О'Доннел, Д.О. Поспєлов та ін. [10-11]; стратегічного управління військово-технічним співробітництвом: В. Бегма, Бондарчук Р. В., Бінько І. Ф., В. П. Горбулін, О. В. Литвиненко, В. І. Мунтіян, А. І. Пожаров, Шевцов А. І., Шеховцов В. С., та ін. [1, 12- 16].

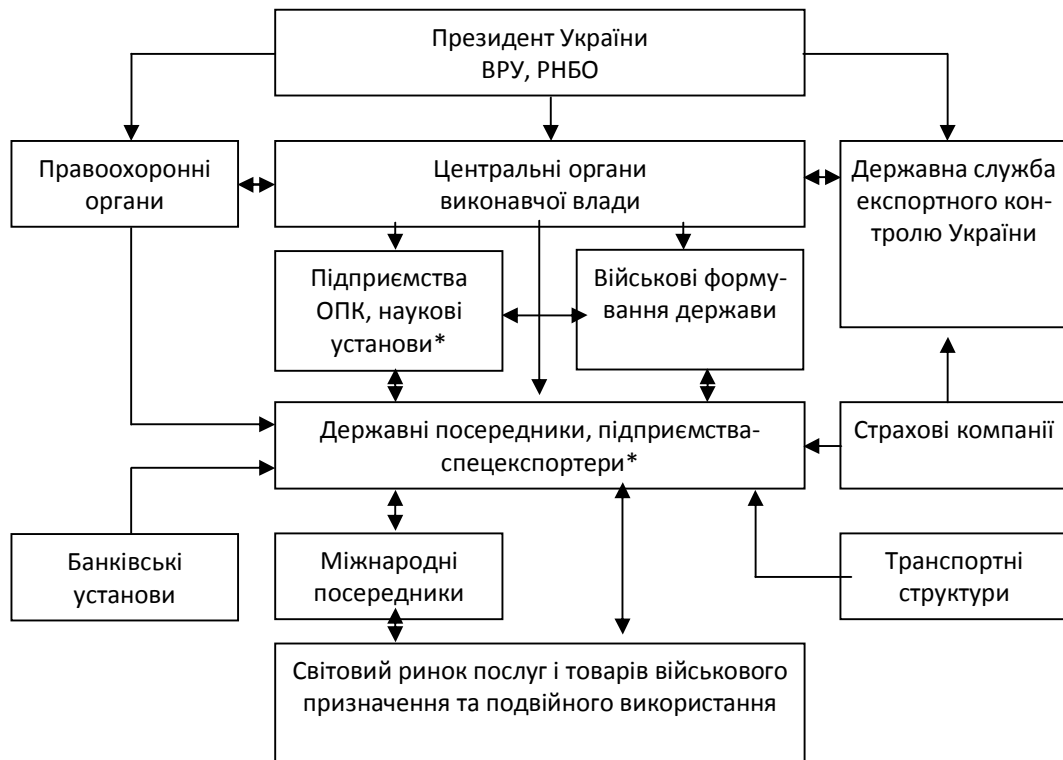
Невирішеними частинами загальної проблеми, є недостатня розробка питань управління трансформацією зовнішнього середовища в інтересах функціонування та розвитку військово-економічного співробітництва України на системних засадах. Спроби використання системного підходу для управління в даному напрямку були обмежені. Головна причина невизначеності в застосуванні понять і принципів системного підходу полягала в неадекватному поширенні поняття системи на абсолютно всі існуючі об'єкти складної природи, в тому числі з дезінтегруючими та ірраціональними типами взаємодії. Це призводило до розгляду в якості систем сукупності об'єктів, які не мають цілісності або єдиних суб'єктів управління або пов'язані антагоністичними, конфліктними взаємодіями.

Метою статті є визначення сукупності взаємодіючих суб'єктів міжнародного воєнно-економічного співробітництва як системного комплексу та обґрунтування механізму управління міжнародним воєнно-економічним співробітництвом в межах певної ситуації на системних засадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будучи складним суспільним явищем, військово-економічне співробітництво містить комплекс елементів, які утворюють систему і виділення яких відбувається, перш за все, за принципом визначення ролі і місця у цій системі (рис. 1).

Як показано на рисунку, найвище місце посідає орган законодавчої та центральної виконавчої влади, оскільки національне законодавство надає цим суб'єктам МВЕС виключну компетенцію у наведеній сфері.

Так, виключно законами України визначаються основи національної безпеки, засади зовнішніх відносин та зовнішньоекономічної діяльності держави, без урахування яких поставки товарів і послуг військового призначення та подвійного використання за кордон взагалі не можливі. Відповідними постановами Верховної Ради та указами Президента України утворюються виконавчі структури з питань воєнно-економічного співробітництва України з іноземними державами, затверджуються положення щодо державного експортного контролю, кримінальний та митний кодекси, інші нормативно-правові акти загальнодержавного значення.

* Входять до створеного Державного концерну «Укроборонпром»

Рисунок 1- Загальна структура системи міжнародного військово-економічного співробітництва України [складено автором]

Для більшості провідних країн-експортерів товарів та послуг військового призначення та подвійного використання підприємства-виробники є основним базовим елементом системи МВЕС. Цей термін охоплює не лише безпосередніх виконавців замовлень на виготовлення цієї продукції, але й її розробників, котрі, маючи статус юридичних осіб, отримали право на таку діяльність.

Функціонування підприємств-виробників відбувається, перш за все, під впливом державного управління, що характеризується строго визначеними регулятивними механізмами. Зокрема, навіть у розвинутих країнах зростає державна підтримка виробників військової продукції та послуг (наприклад, через надання цільових експортних кредитів, державне страхування, програми військової допомоги тощо). Головною умовою надання державою фінансової та матеріально-технічної допомоги стає фактор конкурентоспроможності товарів.

На світовий ринок потрапляють не лише новітні зразки озброєнь, виготовлені національними оборонно-промисловими комплексами, але й такі, що певний час перебували на озброєнні військових формувань, проте не втратили своєї комерційної привабливості. Варіант присутності на ринках інших країн вторинного озброєння можна визначити як міжнародну передачу надлишків озброєнь, яка, з одного боку, структурно зміцнює систему, а з іншого – впливає на подальший розвиток взаємовідносин з країнами-покупцями, збільшуючи їх комерційну взаємозалежність. Це обумовлено тим, що продаж такого роду товарів заздалегідь передбачає укладання контрактів на ремонт і постачання запасних частин.

За сучасних умов розвитку нових країн-експортерів товарів та послуг військового призначення та подвійного використання, до яких належить Україна, їх успішна зовнішньоекономічна діяльність у військово-економічній сфері визначальною мірою залежить від внутрішньої сили, динамізму, усталеності ще одного елемента системи МВЕС, а саме – посередників, спеціалізованих суб'єктів господарської діяльності, які мають виключні повноваження своїх урядів на реалізацію експортного потенціалу держави. У рамках міжнародних домовленостей посередники, форма власності яких не обов'язково є державною, забезпечують експорт продукції та послуг військового і спеціального призначення.

Ефективність функціонування цього елемента характеризується тим, наскільки продукція, яку він пропонує, відповідає ринковим вимогам (оптимальні цінові показники, гарантійний сервіс, можливість модернізації, рівень надійності тощо).

В Україні зараз переважна більшість підприємств галузі передано в управління державному господарському об'єднанню – Державному концерну «Укроборонпром». Під одним керівництвом були об'єднані підприємства з проектування, виробництва та реалізації оборонної продукції (державні посередники) як для внутрішніх потреб, так і на зовнішньому ринку. За своєю природою МВЕС пов'язане з розподілом, обміном, споживанням та оплатою товарів та послуг під час здійснення міжнародних передач продукції військового та спеціального призначення. Зовнішньоторговельна діяльність у цій сфері реалізується через укладання угод стосовно конкретного товару. У цьому механізмі існує специфічний елемент – банківські установи, без якого здійснення збройового експорту взагалі неможливе. Його функціональна дія має чимало спрямувань, основними з яких є забезпечення через банківські платежі та гарантії взаємодії усіх елементів системи МВЕС, її життєдіяльності загалом.

Практикою доведено, що певний вплив на сталість системи МВЕС здійснює і такий її елемент, як страхові компанії. Саме на них перекладається нейтралізація (мінімізація) можливих негативних фінансових наслідків у процесі функціонування системи МВЕС. Виконуючи роль своєрідного посередника, ці структури, головним чином, взаємодіють з власниками зброї, посередниками та перевізниками, задіяними у механізмі збройового експорту. Цей елемент має певну специфіку принципів та правових основ діяльності, через яку здійснюється їх зв'язок з іншими елементами системи.

МВЕС не може розглядатись як цілісна система, якщо до її складу не входить ще один елемент із специфічним місцем та функціями – транс-портні структури, за допомогою яких безпосередньо відбувається доставка товарів замовнику. Одна з особливостей їх функціонування визначається наданням цій категорії транспортників державних повноважень спеціального експортера із усіма правами, відповідальністю та вимогами, що з них випливають. Характерним для цього елемента є й те, що він може бути інтернаціональним, тобто країна-експортер не виключає залучення до міжнародних поставок транспортних підприємств іншої державної належності. Вибір залежить від певного кола обставин, обумовлених національними технічними та економічними можливостями, політичною або комерційною доцільністю.

Згідно із національним законодавством та своїми прямими професійними завданнями, державні правоохоронні органи та органи спеціального призначення (прокуратура, поліція/міліція, митниця, розвідувальні та контр-розвідувальні служби тощо) також є елементами системи або її окремим модулем, який має свій особливий опосередкований вплив на функціонування системи МВЕС та характер взаємодії з її іншими складовими. Певна група цих елементів, залежно від внутрішніх умов держави, забезпечує: а) контроль за дотриманням рештою елементів системи МВЕС, правил міжнародної поставки товарів та послуг – від виробника до переміщення через митний та державний кордони; б) виконання встановленого чинним законодавством порядку виробництва та експорту продукції та послуг; в) недопущення незаконного вивозу за межі країни

сировини, матеріалів, устаткування для створення зброї, а також військової та спеціальної техніки, її контрабанди.

Інша група елементів такого типу разом з попередньою групою забезпечує життєдіяльність системи шляхом виконання таких вкрай специфічних функцій, як пошук країн-замовників та, необхідних посередників, а також із забезпечення безпеки державних і комерційних таємниць, які стосуються предмету експорту, механізмів та результатів його реалізації.

Одна з специфічних якостей товарів військового та спеціального призначення пов'язана з тим, що разом з легальною формою їх міжнародних передач досить активно діє так званий "тіньовий" або "чорний" ринок, який зумовив появу ще одного елемента системи, що досліджується – національних служб експортного контролю. За аналогією з іншими елементами він також може розглядатись як окремий модуль або підсистема МВЕС. Його вплив на функціонування системи та взаємодія з нею відбуваються через виконання завдання, яке він вирішує – здійснення державного контролю за міжнародними передачами продукції військового призначення з метою забезпечення міжнародних зобов'язань держави.

Проведений аналіз зв'язків, взаємодії та відносин окремих суб'єктів системи МВЕС дає підстави для висновку, що на всіх рівнях їх взаємний вплив і дії утворюють нову системну якість, що може розглядатись як ефективність функціонування системи.

Висновки. При розгляді основних елементів системи МВЕС України та форм їх взаємодії було висвітлено і її структуру, складність якої проявляється у тому, що, по-перше, конкретна діяльність кожного з них відбувається під впливом суб'єктів державного управління експортом зброї; по-друге, кожен з елементів бере власну специфічну участь у побудові та розвитку суспільних, економічних, правових відносин у наведеній сфері. Додатково слід зазначити координаційний характер їх взаємовідносин, які узгоджуються поміж собою на різних функціональних циклах життєдіяльності системи.

Управління взаємодією МВЕС України, як відкритої системи, з іншими суб'єктами зовнішнього середовища може здійснюватися в межах системного комплексу, що значно розширює межі управління системи. Системний комплекс - це сукупність взаємодіючих систем, джерелом функціонування якої є необхідність здійснення взаємодії між системами, викликана наявністю «перехресних» інтересів систем, що входять у системний комплекс і складовою якого стає система МВЕС України. Характер міжсистемних взаємодій обумовлюється індивідуальними цілями, цінностями, інтересами і нормами кожної із систем. У залежності від того, збігаються або не збігаються вони між собою, ці взаємодії можуть бути як раціональними так і ірраціональними у певному ступені.

У системному комплексі процес упорядкування зовнішнього середовища для системи МВЕС України полягає в переведенні ірраціональних міжсистемних взаємодій у взаємодії, близькі до раціональних (від конфлікту – до компромісу). Якщо це вдалося, можна знехтувати потенційною ірраціональністю міжсистемних взаємодій, системний комплекс можна розглядати як квазіметасистему, загальною метою якої стає цільовий вектор системи МВЕС. Водночас, у випадках розвитку антагоністичного конфлікту з іншими суб'єктами зовнішнього середовища системі МВЕС України доцільно припинити взаємодії шляхом посилення їх ірраціональності (шляхом ізоляції або елімінації протилежної сторони). Перспективою подальшого розвитку дослідження в даному напрямку є розробка міжсистемного підходу як синтезу положень теорії хаосу, системного, ситуаційного, суб'єктно-орієнтованого, підходів, рефлексивного управління, когнітивного моделювання тощо. У рамках міжсистемного підходу потребує також визначення етапів, методів та інформаційного забезпечення формування сценаріїв управління взаємодією МВЕС із суб'єктами зовнішнього середовищем на основі методології системного аналізу.

Перелік посилань

1. *Пожаров А.И. Военная экономика России: история и теория: монография. / А.И. Пожаров– М.: ВФЭУ, 2005. – 418 с.*
2. *Богданов А.А. Всеобщая организационная наука (Тектология): в 2 т./ А.А. Богданов – М.: Экономика, 1989. Т.1. - 304 с., Т.2. - 351 с.*
3. *Эшби У.Р. Введение в кибернетику. / У.Р. Эшби - М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. –176 с.*
4. *Клиланд Д. Системный анализ и целевое управление / Д.Клиланд, В. Кинг - М.: Советское радио, 1974. - 280 с.*
5. *Форрестер Дж. Мировая динамика./ Дж. Форрестер– М.: Наука, 1988. – 168 с.*
6. *Checkland P.B. Systems Thinking, Systems Practice./ Checkland P.B. - Chichester: J. Wiley and Sons, 1986. p. 19.*

7. Блауберг И.В. Системный подход в системной науке, проблемы методологии системного исследования./ И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин - М.: Мысль, 1970.- 360 с.
8. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа: Учебн. пособие./ В.Н. Спицнадель – СПб.: Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. – 326 с.
9. С.А. Валуев. Системный анализ в экономике и организации производства / С.А. Валуев, В.И. Волкова, А.П. Градов и др. – Л.: Политехника, 1991. – 398 с.
10. Г. Кунц, С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. / Г. Кунц, С. О' Доннел. - Том 1. М., «Прогресс», 1981. - 492 с.
11. Поспелов Д.А. Ситуационное управление: теория и практика. / Поспелов Д.А. – М.: Наука, 1986. – 352 с.
12. Бегма В. М. Стратегічне управління в системі військово-технічного співробітництва України з іноземними державами. / В. М. Бегма, В. М. Шемаєв // Проблеми науки – 2003. – № 6, – С. 52–60.
13. Пріоритети воєнно-технічної політики України і головні напрями її реалізації: Монографія./ [Р. В. Бондарчук, А. І. Шевцов, В. С. Шеховцов та ін.] – К.: НІСД, 1997. – 78 с.
14. Горбулін В.П. Оборонне будівництво в Україні: проблемні питання розвитку ОПК і підходи до їх вирішення/ В.П. Горбулін // Стратегічна панорама. – 2001. – № 1–2. – С. 135–142.
15. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси: Монографія. / О. Литвиненко. – К.: НІСД, 2003. – 240 с.
16. Мунтіян В. І. Економічна безпека України./ В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.

Стаття надійшла: 10.09.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.

УДК 338.48:332.13

JEL L 830

ОЦІНКА ВПЛИВУ ТУРИСТСЬКИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Рекун Г.П., к.е.н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаднюк Я.А., магістрант

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Анотація. Метою статті є аналіз стану туристської сфери та оцінка впливу туристських чинників на економіку регіону і виявлення шляхів покращення розвитку туризму в регіоні. У статті досліджено і проаналізовано вплив розвитку туризму на діяльність і функціонування окремих видів економічної діяльності Харківського регіону за останні роки. Проведено порівняльний аналіз туристської діяльності з аналізом, який був наведений у «Концепції розвитку туризму в Харківській області до 2020 року». Сформовані середні витрати одного туриста в день, які потрібні для перебування у Харківському регіоні. Проведено оцінку частки туристського сектору у секторі послуг регіону взагалі та виявлено, що сфера туристських послуг займає невелику частку у загальному обсязі реалізованих послуг. Серед основних причин, що обумовлюють такий стан є: недостатній рівень інформаційного забезпечення розвитку туризму, дефіцит висококваліфікованих кадрів у даній сфері, політична нестабільність держави та інші. Здійснено порівняння структурних пропорцій туристського сектору у загальному обсязі наданих послуг. Сформульовано пропозиції щодо розвитку туризму в регіоні. Визначено, що для подальшого ефективного розвитку туристської сфери Харківського регіону необхідна стабільна ефективна туристська політика, яка сприяла б розширенню і покращенню туристської сфери регіону. Ще одним шляхом покращення є збільшення ролі регіональних і місцевих туристських організацій в процесі створення та просування туристських послуг. Проблемою туризму регіону є недостатнє фінансування даної галузі, тому необхідно створювати відповідні умови для залучення інвестицій. Також шляхом покращення розвитку туризму регіону є підвищення якості наданих туристських послуг за допомогою впровадження міжнародних стандартів.

Ключові слова: туризм, туристські послуги, сфера туризму, регіон, економіка регіону

Постановка проблеми. У наш час туризм є однією з провідних сфер як національної, так і регіональної економіки. Туризм являє собою міжгалузевий соціально-економічний комплекс, який складається з взаємопов'язаних галузей господарської діяльності.